

ПАЛІТЫКА ГЕНАЦЫДУ І КРЫВАВАГА ТЭРОРУ НА СМАРГОНШЧЫНЕ Ў ГАДЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

Карасевіч Д. Ю.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

Мякінькая Г.У. – выкладчык

Матэрыялы працы раскрываюць зверствы нямецка-фашысцкіх захопнікаў у адносінах да мірнага насельніцтва і ваеннапалонных, у лічбах і імёнах, успамінах сведкаў ваеннага ліхалецця паказваюць трагізм і маштабнасць падзей часоў крывавага тэрору і генацыду перыяду Вялікай Айчыннай вайны на акупіраванай тэрыторыі Смаргоншчыны.

Вялікая Айчынная вайна, развязаная нацысцкімі агрэсарамі, прынесла на беларускую зямлю шматмільённыя чалавечыя ахвяры, страшныя разбурэнні, гора і няшчасці. Упершыню ў гісторыі агрэсар запланавалі знішчэнне людзей па расавых і палітычных прыкметах.

25 чэрвеня 1941 г. Смаргонь была захоплена нямецкімі войскамі і знаходзілася пад акупацыяй больш за тры гады – да 5 (4) ліпеня 1944 г. У вялікіх населеных пунктах былі створаны ваенныя гарнізоны. Так, на пачатак акупацыі гарнізоны існавалі ў Смаргоні, вёсках Крэва, Дабраўляны, Жодзішкі, Вішнева, Войстам, Даўбучкі, Шутавічы, Снігіны. З першых дзён акупацыі немцы пачалі праводзіць палітыку тэрору ў адносінах да мясцовага насельніцтва. З запіскі камісара партызанскай брыгады імя Н. Гастэлы В. Тубеліса камандзіру брыгады В. Манохіну: “С наравленіем Вилейки – Сморгони... ежедневно бомбят деревни 25 самолетов, вслед после бомбежки движутся автомашины, и что остаётся несожженным от бомбежки, дожигают сами. Бомбили д. Укропенку, Колпею, Трилесино, Ордею, Завелье, Луговые, трудоспособный народ забирают, детей и стариков уничтожают” [1]. Сведка фактаў здзекаў і растрэлаў, якія здзяйсняліся немцамі ў в. Роткавічы, Кубліцкі М. В., паведамляў, што нямецкія карныя атрады двойчы прыязджалі на яго малую радзіму. Немцы спалілі 28 дамоў і 70 надворных пабудоў, замучылі і спалілі 5 чалавек, арыштавалі 6 чалавек, якіх у гарнізоне Войстам праз некаторы час расстралялі. Немцы праводзілі масавыя чысткі: забівалі актывістаў савецкай улады, прадстаўнікоў інтэлігенцыі. Так, каля в. Перавессе былі расстраляны дванаццаць чалавек. У ліпені 1941 г. там жа расстралялі І. М. Грэцкага з в. Слабсны. У той магіле ляжалі і вайскоўцы-акружэнцы.

Адным з этапаў раследавання крымінальнай справы па факце генацыду насельніцтва Беларусі ў час Вялікай Айчыннай вайны і ў пасляваенны перыяд, узбуджанай у красавіку 2021 г. Генеральнай пракуратурай Рэспублікі Беларусь, з’яўляецца правядзенне апытанняў вязняў канцэнтрацыйных лагераў, гета. На тэрыторыі Смаргонскага раёна пражываюць 14 вязняў. Дар’я Уладзіміраўна, распавядала, што ў 1943 г. яе бацькі за сувязь з партызанамі былі арыштаваны і вывезены ў канцэнтрацыйны лагер “Штутгоф”, а дзеці перададзены ў Вільнюскі Дом дзіцяці. Дар’я Уладзіміраўна ўспамінае словы маці: “Падчас знаходжання ў лагера смерці над людзьмі здзекваліся, знішчалі, збівалі, прымушалі выходзіць на вуліцу падчас марозу цалкам распранутымі. Людзі жылі ў халодных бараках, за дзень у якіх гінула каля 500 чалавек. Трупы людзей складалі прама каля крэматорыя, бо не паспявалі спальваць. У цяпліцу, дзе вырошчвалі гародніну і зеляніну для нямецкіх салдат, у якасці ўгнаення бралі попел спаленых у крэматорыі людзей”. У Смаргонскім раёне фашысты замучылі катаваннямі, замарылі голадам у турмах і расстралялі 3572 чалавекі, пад розным выглядам падманаў, пад страхам зброі і арыштаў вывезлі на катаржныя работы 562 чалавекі [1].

Яшчэ адным элементам нацысцкага “новага парадку” былі лагера ваеннапалонных. Са жніўня 1941 г. да пачатку 1943 г. лагера для ваеннапалонных існавалі ў Смаргоні, Солах і Залессі. У горадзе ён размяшчаўся пад адкрытым небам на тэрыторыі раённай бальніцы, там утрымлівалася каля тысячы чалавек. На тэрыторыі лагера знаходзіліся і магілы загінуўшых. Пасля вайны лагер даследавалі спецыялісты Дзяржаўнай камісіі, якія ўстанавілі, што ў вялікай брацкай магіле пахавана 320 чалавек. У в. Сола ў сакавіку 1942 г. быў арганізаваны працоўны канцэнтрацыйны лагер ваеннапалонных. Пасля вайны вучні Сольскай школы ўстанавілі сувязь з былым вязнем С. Бардзіянам. У сваім лісце вучням ён пісаў: “Змучаных, галодных і абарваных, нас кожны дзень ганялі працаваць на будаўніцтва чыгункі, прымушалі высякаць лес”.

Адным з самых жажлівых бакоў фашысцкай акупацыі на Смаргоншчыне быў генацыд у адносінах да жыхароў яўрэйскай нацыянальнасці. Да вайны ў Смаргонскім раёне яўрэі кампактна жылі ў Смаргоні, вёсках Крэва і Сола. Паводле дадзеных перапісу колькасць яўрэяў складала: у Смаргонскім гарсавеце – 2017 чалавек, усяго ж колькасць насельніцтва горада складала 5138 чалавек. Фашысты пераследавалі яўрэяў з першых дзён вайны. З першых дзён акупацыі пачаліся і забойствы яўрэяў. Тых, хто займаў кіруючыя пасады пры савецкай уладзе ва ўстановах Смаргоні, расстралялі адразу пасля захопу горада каля гарадскіх могілак. Вядома, што ўжо ў першыя дні акупацыі на Смаргоншчыне немцы забілі 8 яўрэяў. Па дадзеных Надзвычайнай Дзяржаўнай камісіі па раследванні злачынстваў нямецка-фашысцкіх захопнікаў на тэрыторыі раёна ў ліпені – жніўні 1941 г. немцы сагналі ўсіх яўрэяў Смаргоні і бліжэйшых вёсак (акрамя Крэва і Сол, дзе былі свае гета) у два гета, размешчаныя ў розных месцах

Смаргоні. З Акта аб злачынствах нямецка-фашысцкіх захопнікаў на тэрыторыі Смаргонскага раёна: “Как установлено по показаниям свидетелей, в гетто было согнано 3280 человек, которые содержались здесь на протяжении двух месяцев, а затем были вывезены в направлении гор. Вильно” [1]. У 1941 г. усіх пакінутых у жывых яўрэяў перамясцілі ў адно гета. Змучаныя і галодныя яўрэі працавалі на будаўніцтве другой каляіны чыгункі Смаргонь – Маладзечна, а таксама рамантавалі дарогі. Медыцынскай дапамогі не аказвалі, тых, хто захварэў на тыф і дызентэрыю, расстрэльвалі. Спробы ўцёкаў з гета караліся смерцю. У гета наўмысна ствараліся жыццёвыя ўмовы, разлічаныя на паступовае фізічнае знішчэнне людзей [2].

За ўсякую дапамогу яўрэю мясцовому насельніцтву пагражала фізічная расправа. Некаторым удавалася выратавацца, дзякуючы мясцовым жыхарам. Аднак гітлераўцы часта знаходзілі ўцекачоў. Так, у в. Спягліца (цяпер Свяцілавічы) хавалася маладая жанчына-яўрэйка з трохгадовай дачкой. Калі ў вёску прыйшлі немцы, жанчына сама схавалася, падумала, што на дзяцей гітлераўцы не звернуць увагі. Адзін з немцаў распзнаў яўрэйскае дзіця, схпіў дзяўчынку за нагу і ўдарыў аб борт машыны. Дзіця памерла. У Смаргонскім раёне два чалавекі былі ўдастоены ганаровага звання “Праведнік народаў свету” ад ізраільскага мемарыяльнага інстытута “Яд Вашэм” “у знак глыбокай удзячнасці за дапамогу, аказаную яўрэйскаму народу ў гады Другой сусветнай вайны”. Гэта Кандратовіч Антон і Станіслава – за выратаванне сям’і Дэлійн у в. Ленкаўшчына.

Каля в. Залессе непадалёку ад чыгуначнага палатна на працягу некалькіх месяцаў фашысты расстрэльвалі ў 1941–1942 гг. яўрэйскае насельніцтва са Смаргоні, Заскавіч і іншых населеных пунктаў. Расстраляна больш за 100 чалавек. Крыравым днём для мясцовых яўрэяў стала 22 кастрычніка 1941 г. На ўскрайку лесу за в. Зялёнка, што на Ашмяншчыне, было расстраляна больш за 500 чалавек, якіх прывезлі са Смаргоні. Усяго ахвяр яўрэйскага генацыду на Смаргоншчыне гісторыкі налічылі больш за тры тысячы. Гэта значыць, пераважная большасць смаргонскіх яўрэяў загінула. На Нюрнбергскім працэсе над галоўнымі ваеннымі злачынцамі Другой сусветнай вайны ў якасці сведкі выступаў ураджэнец г. Смаргонь пісьменнік Аўрахам Суцкевер. Падчас акупацыі ён з сям’ёй трапіў у Вільнюскае гета, у верасні 1942 г. разам з жонкай і некаторымі смаргонскімі яўрэямі ўцёк у лес, ваяваў у партызанскім атрадзе. На Нюрнбергскім працэсе ён на працягу 38 хвілін успамінаў аб жудасцах, якія бачыў у Вільнюскім гета.

Адной з самых жудасных старонак акупацыі было знішчэнне беларускіх вёсак, часта разам з жыхарамі. Паводле звестак Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь у спісе населеных пунктаў, спаленых гітлераўцамі, лічацца 17 вёсак Смаргонскага раёна. У выніку расправы над жыхарамі гэтых вёсак загінула 85 чалавек і спалена каля 582 дамоў. У ходзе расследавання крымінальнай справы аб генацыдзе беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны і пасляваенны час пракуратура Смаргонскага раёна ўстанавіла факт спалення вёскі Ябравічы, аб якім раней не было вядома. За тры гады акупацыі былі замучаны п’яткамі, замораны голадам у турмах і расстраляны 4454 мірных жыхары Смаргонскага раёна [3]. У экспазіцыі Смаргонскага гісторыка-краязнаўчага музея асаблівае месца займае карта злачынстваў нямецка-фашысцкіх захопнікаў на тэрыторыі Смаргонскага раёна. На ёй адзначаны спаленыя вёскі, месцы растрэлаў мірных жыхароў, створаныя акупантамі гета. Супрацоўнікі раённай пракуратуры Смаргоні перадалі ў мясцовы музей матэрыялы справаў аб генацыдзе.

Карэспандэнт шматлікіх савецкіх газет І. Р. Эрэнбург, які падчас вайны лабіваў у многіх гарадах Беларусі, у тым ліку і ў Смаргоні пісаў: “Сожжена и Сморгонь. Здесь можно изучить “национальную политику” немцев. В Сморгони жили белорусы, евреи, поляки. Сначала немцы убили всех евреев. Они объявили, что Сморгонь — это польский город, и начали истреблять белорусов, а потом Сморгонь стала именоваться белорусским городом, и немцы принялись за уничтожение поляков, а 1 апреля 1942 г. немцы присоединили Сморгонь к литовскому гау. Немцы надеялись найти громоотвод для ненависти” [4].

Гэтыя факты – малая частка тых жахаў і зверстваў, з якімі прыйшлося сутыкнуцца мірным жыхарам Смаргоншчыны і ўсёй Беларусі. Ахвяры, панесеныя беларускім народам у выніку фашысцкай агрэсіі, былі сапраўды незлічонымі. Ніколі ў сваёй гісторыі Беларусь не ведала такой страшнай пагрозы для самога існавання народаў – і гэтым вызначаецца веліч агульнага ахвярнага ўкладу ў дасягненне перамогі.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Без срока давности: преступления нацистов и их пособников против мирного населения на оккупированной территории БССР в годы Великой Отечественной войны. Беларусь. Гродненская область. Сборник архивных материалов и документов / сост.: А. Р. Дюков, В. Д. Селеменев и [др.]; редкол.: А. К. Демянюк и [др.]. – Минск: НАРБ; Москва: Фонд “Историческая память”, 2021. – 268 с.
2. Геноцид белорусского народа. Лагерь смерти : информационно-аналитические материалы и документы / Генеральная прокуратура Республики Беларусь ; [под общей редакцией А. И. Шведа]. – Минск : Беларусь, 2022. – 333 с.
3. Памяць: Смаргонскі раён / рэдкал.: Г.П.Пашкоў ; уклад. Т.С.Сямёнава ; маст. Э.Э.Жакевіч. – Мінск : БелЭН, 2004. – 640с.
4. Эрэнбурга И. Путь к Германии [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://0gnev.livejournal.com/181262.html?ysclid=Iq5go256mc579142696>. – Дата доступу: 12.12.2023.